

Marek ADAMCZEWSKI*

ZNAK MIEJSKI ZDUŃSKIEJ WOLI

UWAGI WSTĘPNE

Osoby zainteresowane heraldyką miejską w Polsce mają problem z określeniem charakteru współczesnego symbolu Zduńskiej Woli (ryc. 1). Bez wątpienia nosi on cechy heraldyczne, ale nie jest herbem miejskim (w ścisłym rozumieniu definicji herbu¹). Dwa herby ułożone obok siebie w porządku zaproponowanym przez twórcę komunikatu (tak jak w symbolu Zduńskiej Woli) tworzą skromny program heraldyczny. W analizowanym przypadku obydwie herby szlacheckie przekazywały treści rodzinne, związane ze Stefanem Złotnickim herbu Prawdzic i Honoratą Złotnicką z domu Okołowicz herbu Ostoja, małżonkami i uczestnikami lokacji miasta w Zduńskiej Woli w 1825 r. Najbardziej bezpiecznym określeniem, jakie można zastosować dla opisu naczelnego symbolu Zduńskiej Woli, choć i tak będzie to określenie sprzeczne z treścią prawa miejscowego, jest zwrot „znak miejski”. W prezentowanym opracowaniu posługuję się – mimo wyrażonych wyżej zastrzeżeń – określeniem „herb Zduńskiej Woli”. Czynić to będę ze świadomością, iż termin ten nie jest w pełni poprawny z punktu widzenia heraldyki i dyscyplin jej pokrewnych.

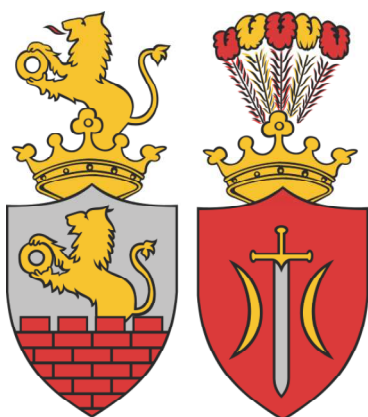
Porządek prawny dotyczący współczesnych herbów miejskich w Polsce tworzą następujące akty prawne: ustawa o samorządzie terytorialnym², ustawa

* Marek Adamczewski, dr hab., prof. nadzw., Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Katedra Historii Historiografii i Nauk Pomocniczych Historii, 90-219 Łódź, ul. Kamińskiego 27a.

¹ Znak wyróżniający osobę, ród lub korporację, zbudowany z barwnej tarczy herbowej i barwnego godła, wykreślonego według reguł właściwych dla heraldyki (uproszczony rysunek godła, wypełnienie godłem możliwie dużej powierzchni tarczy herbowej, ograniczona liczba barw tarczy i godła oraz określone zestawienia barw – zasada alternacji).

² *Do wyłącznej właściwości rady gminy należy [...] podejmowanie uchwał w sprawach herbu gminy.* Zob. *Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym*, „Dziennik Ustaw” 1990, nr 16, poz. 95 (z późniejszymi zmianami).

o odznakach i mundurach³, regulacje ustawowe na temat pieczęci urzędowych⁴ oraz rozporządzenia państwowej władzy wykonawczej (np. rozporządzenie o utworzeniu Komisji Heraldycznej oraz o powołaniu jej ekspertów⁵). Do ustaw i rozporządzeń na temat herbów dodać można orzeczenia i wyroki sądów administracyjnych, które (z uwagi na niską jakość prawa) musiały wyjaśnić znaczenie niektórych stwierdzeń zawartych w przepisach prawa stanowionego. Na przykład długo dyskutowano, czy opinia ministra właściwego dla administracji w sprawie poprawności herbu ogranicza uprawnienie organu stanowiącego samorządu do podejmowania suwerennej decyzji w sprawie znaków i symboli.

Ryc. 1. Znak miejski Zduńskiej Woli
(herb uchwalony 23 kwietnia 1976 r.)
Źródło: <http://www.zdunskawola.pl/-herb>,
flaga, hejnał (15.02.2014)

Dla herbu Zduńskiej Woli rozważania o obowiązującym współcześnie „prawie heraldycznym”⁶ są po części bezpodstawne. Powstał on bowiem przed

³ Jednostki samorządu terytorialnego mogą ustanawiać, w drodze uchwały organu stanowiącego danej jednostki, własne herby, flagi, emblematy oraz insygnia i inne symbole. Zob. Ustawa z dnia 21 grudnia 1978 r. o odznakach i mundurach, „Dziennik Ustaw” 1978, nr 31, poz. 130 (późniejsze zmiany – „Dziennik Ustaw” 1998, nr 162, poz. 1126; 2000, nr 12, poz. 136, nr 120, poz. 1268; 2001, nr 123, poz. 1353; 2009, nr 92, poz. 753).

⁴ Urzędową pieczęcią gminy, powiatu, samorządu województwa [...] może być [...] pieczęć [...] zawierająca pośrodku, zamiast wizerunku orła ustalonego dla godła Rzeczypospolitej Polskiej, odpowiednio herb gminy, powiatu lub województwa. Zob. Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 listopada 2005 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych, „Dziennik Ustaw” 2005, nr 235, poz. 2000.

⁵ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 20 stycznia 2000 r. w sprawie powołania Komisji Heraldycznej, „Dziennik Ustaw” 2000, nr 6, poz. 83.

⁶ Pojęcie „prawo heraldyczne” nie istnieje na gruncie współczesnego ustawodawstwa polskiego. Istnieją rozproszone przepisy, które (po wyłączeniu ich z uregulowań innego rodzaju) mogą tworzyć zbiór przepisów, regulujących proces powstawania i weryfikowania herbów. W. Drelicharz, Z. Piech, *Podstawy prawne symboliki samorządowej III Rzeczypospolitej*, [w:] *Współczesna heraldyka samorządowa i jej problemy*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, UJ, Kraków 2000, s. 20.

powołaniem Komisji Heraldycznej i przed znowelizowaniem ustawy o odznakach i mundurach, zobowiązującej samorządy do uzyskania pozytywnej opinii na temat symboli, wydanej przez ministra właściwego dla administracji publicznej. Zatem jego powstanie było zgodne z prawem obowiązującym w chwili podejmowania uchwały herbowej. Z tego też powodu – w myśl zasady *lex retro non agit* – nie może być oficjalnie krytykowany przez urzędy państwowe⁷. Obecny status herbu Zduńskiej Woli nie wyklucza jednakże dyskusji naukowej na temat jego kontrowersyjnej formy.

HERB MIASTA ZDUŃSKA WOLA

Obecny herb Zduńskiej Woli ustanowiony został 23 kwietnia 1976 r. Decyzję w tej sprawie podjęła Miejska Rada Narodowa w Zduńskiej Woli⁸. Herb miasta w formie z kwietnia 1976 r. został potwierdzony uchwałami Rady Miasta w Zduńskiej Woli 20 czerwca 1990 r.⁹ i 27 maja 1999 r.¹⁰ W dniu 6 kwietnia 1993 r. radni Zduńskiej Woli określili barwy miejskie, a także uchwalili flagę miejską z herbem¹¹. Ten ostatni zapis poszerzał zasięg stosowania herbu miejskiego, który od 1990 r. tworzył wyobrażenia pieczęci Zduńskiej Woli¹².

Dzieje herbu Zduńskiej Woli, a właściwie historia aż czterech różnych herbów miasta, używanych od połowy XIX w. aż do herbowych uchwał odrodzonego

⁷ W 2008 r. Naczelny Sąd Administracyjny orzekł w sprawie statusu znaków samorządowych, ustanowionych przed powołaniem Komisji Heraldycznej. Sędziowie w tej sprawie stwierdzili, iż symbole samorządowe przyjęte przed 1 stycznia 1999 r. są znakami wyróżniającymi samorządy i nie podlegają nowej weryfikacji. R. Seweryn, *Herb gminy w orzecznictwie*, „Wspólnota” 2013, nr 1, s. 36–37.

⁸ *Przyjmuje się, że herbem Zduńskiej Woli jest zaadaptowany znak heraldyczny rodowy założycieli miasta Prawdzic i Ostoja*. Zob. Uchwała nr XII/48/76 Miejskiej Rady Narodowej w Zduńskiej Woli z 23 kwietnia 1976 r. w sprawie herbu miasta Zduńskiej Woli oraz nadania parkowi miejskiemu imienia Stefana Żłotnickiego – odpis Józefa Śmiałowskiego. Informacje o postępowaniu w sprawie herbu miejskiego Zduńskiej Woli zob. *Protokół XII Sesji Miejskiej Rady Narodowej w Zduńskiej Woli z 23 kwietnia 1976 r.* – odpis Józefa Śmiałowskiego.

⁹ *Potwierdza się, że herbem miasta Zduńskiej Woli jest herb określony Uchwałą Miejskiej Rady Narodowej nr XII/48/76 z dnia 23 kwietnia 1976 roku [...]*. Zob. Uchwała nr II/12/90 Rady Miejskiej w Zduńskiej Woli z dnia 20 czerwca 1990 r. w sprawie herbu i pieczęci urzędowej miasta Zduńskiej Woli.

¹⁰ Uchwała nr XI/108/99 z dnia 27 maja 1999 r. Rady Miejskiej w Zduńskiej Woli w sprawie Statutu Miasta Zduńskiej Woli, „Dziennik Urzędowy Województwa Łódzkiego” 1999, nr 84, poz. 986.

¹¹ Uchwała nr XVIII/255/93 Rady Miejskiej w Zduńskiej Woli z dnia 6 kwietnia 1993 roku w sprawie zmiany Statutu Zduńskiej Woli, paragraf 1.

¹² *Ustala się, że pieczęcią urzędową miasta Zduńskiej Woli jest pieczęć zawierająca pośrodku herb miasta Zduńskiej Woli, a w otoku nazwę właściwego organu miasta*. Zob. Uchwała nr II/12/90 Rady Miejskiej w Zduńskiej Woli z dnia 20 czerwca 1990 r. w sprawie herbu i pieczęci urzędowej miasta Zduńskiej Woli.

samorządu miejskiego z czerwca 1990 r., przedstawiona została w opracowaniu z 2002 r.¹³ Ponieważ celem wspomnianej publikacji było zwrócenie uwagi na uformowanie się tego herbu w okresie I wojny światowej oraz II Niepodległości, toteż w skrócie przedstawiono jego dzieje po zakończeniu II wojny światowej. Prace zmierzające do opublikowania większego opracowania na temat herbu Zduńskiej Woli podjęte zostały w latach poprzedzających zmiany ustrojowe w Polsce. Po 1984 r. Józef Śmiałowski, autor monografii Zduńskiej Woli¹⁴, przygotowywał obszerny artykuł na temat pieczęci i herbów tego miasta¹⁵. Prowadzono nawet prace redakcyjne nad maszynopisem i edycją ilustracji, ale opracowanie ostatecznie nie zostało wydrukowane.

Józef Śmiałowski postanowił przygotować wyżej wspomnianą publikację w związku z dyskusją, jaka rozgorzała na temat właściwego herbu miasta po opublikowaniu przez Mariana Gumowskiego herbarza miast polskich (1960 r.) z herbem Zduńskiej Woli w postaci trzech pszczoł¹⁶ i po ukazaniu się wydawnictwa rocznicowego *Miasta polskie w Tysiącleciu* z wkładkami herbowymi z herbem Zduńskiej Woli także z trzema pszczołami w godle. Śmiałowski dodatkowo podniósł temperaturę sporu wokół znaku miasta, gdyż zgodził się na ozdobienie okładki monografii Zduńskiej Woli herbem wzorowanym na opracowaniach przywołanych wyżej. Publikacje ogólnopolskie, promujące trzy pszczoły, spowodowały, iż w Zduńskiej Woli również zaczęto zdobić wydawnictwa herbem dla mieszkańców miasta całkowicie obcym. Trzema pszczołami ozdobiony został „Rocznik Statystyczny Miasta Zduńskiej Woli” z 1971 r., a w 1974 r. ukazał się numer „Życia Zduńskiej Woli” także z winiętą z trzema pszczołami.

Symbolem Zduńskiej Woli są obecnie dwa herby szlacheckie – Prawdzic i Ostoja z koronami herbowymi i klejnotami. Symbolizują one założycieli miasta – Stefana Złotnickiego herbu Prawdzic i jego żonę – Honoratę z Okołowiczów

¹³ M. Adamczewski, J. Śmiałowski, *Cztery herby Zduńskiej Woli*, [w:] *Heraldyka samorządowa II Rzeczypospolitej (1918–1939). Materiały sesji naukowej Włocławek 24–25 października 2001 r.*, red. S. K. Kuczyński, „Lega” Oficyna Wydawnicza Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, Włocławek 2002, s. 169–183.

¹⁴ J. Śmiałowski, *Zduńska Wola. Monografia miasta do 1914 roku*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1974.

¹⁵ J. Śmiałowski, „Herby i pieczęcie robotniczego miasta”, maszynopis, Łódź br.

¹⁶ Herb w postaci trzech pszczoł powstał w połowie XIX w. w trakcie tworzenia *Albumu herbów miast polskich*. Najprawdopodobniej źródłem inspiracji dla tego znaku był symbol umieszczony na „gościnnym dworze” (budynek spełniający funkcje hal targowych), w którym znajdowały się pomieszczenia wynajęte przez władze miasta. Zob.: F. M. Sobieszkański, *Zduńska Wola*, [w:] *Encyklopedia powszechna*, t. 28, wyd. S. Orgelbrand, Warszawa 1868, s. 429; J. Śmiałowski, „Herby i pieczęcie...”, s. 7; M. Adamczewski, *Miejsce „Albumu herbów miast Królestwa Polskiego” z 1847 r. w polskiej heraldyce miejskiej*, [w:] *Herby miast polskich w okresie zaborów (1772–1918). Materiały sesji naukowej Włocławek 5–6 grudnia 1996 r.*, red. S. K. Kuczyński, „Lega” Oficyna Wydawnicza Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, Włocławek 1999, s. 109 i n.

herbu Ostoja¹⁷. Współczesny herb miejski opracowany został na wzór wyobrażenia z pieczęci magistrackich Zduńskiej Woli z okresu poprzedzającego odzyskanie II Niepodległości (1915–1918)¹⁸ oraz z lat II Rzeczypospolitej (1918–1939)¹⁹ (ryc. 2). Symbol międzywojennego samorządu Zduńskiej Woli występował także na pieczęciach urzędów i instytucji związanych z miastem. Na przykład z 1920 r. pochodzi odcisk pieczęci Urzędnika Stanu Cywilnego przy Magistracie Zduńskiej Woli²⁰. Herb miasta (ukształtowany w okresie I wojny światowej) wykorzystywany był w Zduńskiej Woli także w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej (np. w 1946 r.). Przypuszczam, że do 1947 r. w kancelarii miejskiej Zduńskiej Woli posługiwano się stemplami wykonanymi w okresie II Rzeczypospolitej, a nie nowymi tłokami przygotowanymi po styczniu 1945 r. Od 1947 r. dokumenty zduńskowolskie (np. Miejskiej Rady Narodowej w Zduńskiej Woli) pieczętowane były stemplami z wyobrażeniem niekoronowanego orła białego.

Ryc. 2. Pieczęć Magistratu Zduńskiej Woli
(okres II Rzeczypospolitej)
Źródło: Marek Adamczewski

Na marginesie rozważań nad genezą herbu Zduńskiej Woli (zob. s. 69), związaną ze zmianami politycznymi z lat 1914–1915 i wówczas zorganizowanymi obchodami dziewięćdziesiątej rocznicy lokacji miasta (1825 r.), sformułować można program uczczenia setnej rocznicy ustanowienia herbu. Wystawa upamiętniająca genezę, treści i funkcje znaku miejskiego, zorganizowana w Zduńskiej

¹⁷ O okolicznościach ustanowienia w 1976 r. herbu Zduńskiej Woli zob. F. Rajczak, *Herb Zduńskiej Woli*, [w:] *Dni Zduńskiej Woli 77*, red. F. Rajczak, Urząd Miasta, Zduńska Wola 1977, s. 15.

¹⁸ Pieczęć z herbem Zduńskiej Woli i z napisem *MAGISTRAT ZDUNSKA WOLA. KREIS SIERADZ RUSS POLEN* (J. Śmiałowski, „Herby i pieczęcie...”, s. 9). Od końca 1915 r. wydawany był polsko-niemiecki „Stadtblatt für Zdunska Wola” z herbem Zduńskiej Woli (tamże, s. 10).

¹⁹ Archiwum Państwowe w Łodzi, Urząd Wojewódzki w Łodzi, Wydział Samorządowy, sygn. 2694, s. 19 (odcisk z 1922 r.), s. 219 (odcisk z 1922 r.); M. Adamczewski, *Pieczęcie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej*, cz. 3: *Pieczęcie władz miejskich do 1950 roku*, nakł. aut., Zgierz 2010, fot. III/81. Na pieczęci magistrackiej z okresu II Rzeczypospolitej herb Ostoja wykonany został w wersji z ozdobnym krzyżem flankowanym przez sierpy księżycy.

²⁰ Pieczęć na metryce urodzenia wystawionej w Zduńskiej Woli 16 września 1920 r.

Woli w 2015 r., mogłaby pokazać, jak (wbrew oczywistym wątpliwościom) herb o niespotykanej w polskiej heraldyce formie przetrwał i manifestuje treści bliskie mieszkańcom Zduńskiej Woli.

Układ dwóch małżeńskich herbów szlacheckich o tarczach szwajcarskich z koronami herbowymi i klejnotami nad tarczami – jaki znamy z pieczęci miejskich Zduńskiej Woli z okresu międzywojennego – nawiązuje do dekoracji heraldycznej nagrobka, wystawionego dla Honoraty Złotnickiej z Okołowiczów w Zduńskiej Woli (ryc. 3). Taka forma prezentacji znaków – oczywista w heraldyce szlacheckiej – w przypadku polskiego herbu miejskiego jest oryginalna i obecnie nie jest stosowana. W czasach gdy powstawał herb Zduńskiej Woli było inaczej. Po ustąpieniu administracji carskiej z ziem Królestwa Polskiego, co nastąpiło pod naporem wojsk państw centralnych w 1914 i 1915 r., herby „małżeńskie” założycieli miast uznawano za wdzięczne tworzywo do kreowania nowych herbów miejskich. Herby „małżeńskie” przekształciły się np. w znaki samorządów miejskich w Zduńskiej Woli i w Konstancynie²¹.

Ryc. 3. Herb Prawdzic i Ostoja z płyty grobowej Honoraty Złotnickiej z Okołowiczów (nagrobek z 1831 r.)

Źródło: Jarosław Stulczewski

²¹ M. Adamczewski, *Herby Konstancyna Łódzkiego*, [w:] *Konstancynów Łódzki. Dzieje miasta*, red. M. Nartowicz-Kot, Urząd Miejski w Konstancynie Łódzkim, Oddział Łódzki Polskiego Towarzystwa Historycznego, Łódź 2006, s. 385 i n.

W Konstancynie przed 3 maja 1916 r. (ryc. 4) powstał herb, za pomocą którego mieszkańcy postanowili uczcić małżonków Okołowiczów – Mikołaja herbu Ostoja i Marię z Piersickich herbu Łuk, uczestników XIX-wiecznej lokacji miasta. Dla projektującego herb Konstancynowa inspirację stanowiła dekoracja heraldyczna płyty nagrobnej Mikołaja i Marii. Płytę nagrobną ufundował Gustaw Okołowicz. Nie wiadomo, czy związki łączące Okołowiczów ze Zduńskiej Woli i Okołowiczów z Konstancynowa²², miały jakkolwiek wpływ na decyzje w sprawie nadania obu herbom miejskim – Zduńskiej Woli i Konstancynowa – zbliżonej formy.

Po zakończeniu I wojny światowej na temat herbu miasta dyskutowali radni Zduńskiej Woli. Z krytyką herbu ukształtowanego w okresie I wojny światowej wystąpił w styczniu 1919 r. wiceburmistrz Jan Niwiński²³. Zaproponował, aby nowy herb opracowany został przy współudziale heraldyków z Uniwersytetu Warszawskiego. Wniosek Niwińskiego był dyskutowany na posiedzeniu rady miejskiej 2 lutego 1919 r.²⁴ Po przedstawieniu racji za utrzymaniem herbu miejskiego w formie ukształtowanej w czasie I wojny światowej odbyło się głosowanie. Większością głosów zwyciężył pogląd, iż herb małżonków Złotnickich powinien być herbem miasta. Uchwałę z 24 lutego 1919 r. uznać można za pierwsze – źródłowo potwierdzone²⁵ – uchwalenie herbu przez władze samorządowe Zduńskiej Woli²⁶.

W okresie międzywojennym herb Zduńskiej Woli ponownie zainteresował radnych w 1933 r. Dyskusja nad nim związana była z procedurą ustalania „herbów historycznie uzasadnionych”, które (w ramach regulacji prawnych dotyczących pieczęci urzędowych w II Rzeczypospolitej z grudnia 1927 r.) weryfikowali

²² Honorata z Okołowiczów Złotnicka, żona Stefana Złotnickiego, założyciela Zduńskiej Woli, była siostrą Mikołaja Okołowicza, założyciela Konstancynowa Łódzkiego. J. Śmiałowski, „Herby i pieczęcie...”, s. 2.

²³ P. Niwiński proponował, aby wobec faktu, iż Zd-Wola nie ma ustalonego herbu, zwrócić się do Uniwersytetu Warszawskiego z prośbą o ogłoszenie odpowiedniego konkursu. Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Sieradzu, Akta miasta Zduńska Wola, sygn. 81, k. 218.

²⁴ Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Sieradzu, Akta miasta Zduńska Wola, sygn. 81, k. 225–226.

²⁵ Problem prawnego umocowania herbu Zduńskiej Woli z okresu I wojny światowej badał Józef Śmiałowski. Konkluzje ujął w zdaniu: *Nie wiemy, czy istniała na to jakaś sankcja prawna w postaci uchwały Miejskiej Rady zatwierdzonej przez władze zwierzchnie, czy też stało się to raczej bez niej na podstawie samorzutnej inicjatywy miejscowej i faktu dokonanego, jakim było posługiwanie się herbem* (J. Śmiałowski, „Herby i pieczęcie...”, s. 12). Dyskusja ze stycznia i lutego 1919 r. na temat herbu (wywołana stanowiskiem wiceburmistrza Jana Niwińskiego) dowodzi, iż władze miasta w okresie I wojny światowej nie podjęły oficjalnej decyzji w sprawie symbolu miasta. Z tego powodu Niwiński mógł stwierdzić, że *Zduńska Wola nie ma ustalonego herbu*. Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Sieradzu, Akta miasta Zduńska Wola, sygn. 81, k. 218.

²⁶ Po wyczerpującej dyskusji przyjęto większością głosów wniosek [...], aby herb dotychczas używany pozostawić nadal. Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Sieradzu, Akta miasta Zduńska Wola, sygn. 81, k. 225.

specjaliści z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego²⁷. W dniu 17 czerwca 1933 r. członkowie Magistratu Zduńskiej Woli podjęli uchwałę, aby wystąpić do władz nadrzędnych z prośbą o zatwierdzenie herbu miejskiego *używanego od czasu podniesienia Zduńskiej Woli do godności miasta*²⁸. Kilka dni później jednobrzmiącą uchwałę w tej sprawie podjęła Rada Miasta w Zduńskiej Woli²⁹. Argument o wykorzystywaniu herbu miasta od 1825 r., czyli od lokacji miejskiej, nie był prawdziwy, ale – jak sądzili wnioskujący – mógł zaważyć na wyniku ministerialnego orzeczenia w sprawie jego „historyczności”.

Ryc. 4. Pieczęć Magistratu Konstantynowa
(okres II Rzeczypospolitej)
Źródło: Marek Adamczewski

Do września 1939 r. eksperci Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, działający w porozumieniu z władzami Zduńskiej Woli, nie opracowali wzoru herbu, który mógł być zaakceptowany przez ministra spraw wewnętrznych. W wykazie 104 herbów miejskich zaakceptowanych w latach 1936–1939 nie ma informacji o zatwierdzeniu lub o ustanowieniu herbu Zduńskiej Woli³⁰. Nie jest też znana korespondencja, która w tej sprawie krążyła w latach okresie 1933–1939 pomiędzy Warszawą, Łodzią, Sieradzem i Zduńską Wolą. Na podstawie biegu postępowania

²⁷ L. Pudłowski, *Heraldyka miejska II Rzeczypospolitej*, [w:] *Polskie tradycje samorządowe a heraldyka. Materiały sesji naukowej zorganizowanej w dniach 4 i 5 czerwca 1991 r. w Lublinie*, red. P. Dymmel, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1992, s. 107 i n.; M. Adamczewski, *Pieczęcie urzędowe...*, s. 233 i n.

²⁸ J. Śmiałowski, „Herby i pieczęcie...”, s. 15–16.

²⁹ *Bez dyskusji na wniosek Magistratu jednomyślnie uchwalono wystąpienie do władz nadzorczych z prośbą o zatwierdzenie herbu stanowiącego herb rodziny Złotnickich używanego od czasu podniesienia Zduńskiej Woli do godności miasta*. Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Sieradzu, Akta miasta Zduńska Wola, Księga protokołów z posiedzeń Rady Miejskiej z lat 1931–1939, sygn. 87, k. 69.

³⁰ Informacje o pozytywnym zakończeniu sprawy przekazywano z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych zainteresowanym samorządom, a opis herbu (blazonowanie) publikowano w „Monitorze Polskim”. Lista zatwierdzonych herbów zob. L. Pudłowski, *Heraldyka miejska...*, s. 115–126.

w podobnej sprawie (herb Konstakynowa Łódzkiego³¹) można wnioskować, iż eksperci z Warszawy mogli zasugerować radnym Zduńskiej Woli, aby ci zgodzili się zredukować znak miasta do jednego herbu (Prawdzie Złotnickich) lub – co z uwagi na fascynację ówczesnych ekspertów heraldycznych XIX-wiecznym *Albumem herbów miast Królestwa Polskiego*³² – mogli postulować wykorzystanie trzech pszczoł do zbudowania godła miejskiego Zduńskiej Woli. Hipotezę na temat ewentualnego promowania już w latach 30. XX w. trzech pszczoł na błękitnym polu, jako poprawnego herbu Zduńskiej Woli, wzmacnia dowód w postaci ustaleń Mariana Gumowskiego, spopularyzowanych w 1930–1932 r. na kartach *Herbarza Polski*³³. Gumowski utrzymywał, że herbem Zduńskiej Woli powinny być pszczoły z *Albumu herbów miast Królestwa Polskiego* z połowy XIX w.

Ryc. 5. Herb Zduńskiej Woli

Źródło: herbarz Mariana Gumowskiego z 1930–1932

Do czasu publikacji Gumowskiego (zwłaszcza książki z 1960 r.³⁴) herb Zduńskiej Woli w postaci trzech pszczoł był znany tylko w wąskim gronie urzędników miejskich i heraldyków polskich w połowie XIX w. Funkcjonował on na

³¹ Dla Konstakynowa Łódzkiego w czerwcu 1937 r. w Warszawie wyznaczono herb w następującej formie: *w polu czerwonym dwa półksiężycy złote barkami ku sobie zwrócone, między nimi miecz srebrny rękojeścią do góry*. Tamże, s. 118.

³² *Album herbów miast Królestwa Polskiego* powrócił do Polski z Rosji sowieckiej po 1921 r. i po rewindykacji nowe źródło historyczne zdobyło pewną przewagę nad innymi archiwaliami związanymi z heraldyką miejską.

³³ *Herb: na niebieskim polu 3 złote pszczoły*. Herb [...] podajemy według herbarza znajdującego się w Archiwum aktów dawnych w Warszawie. (M. Gumowski, *Herbarz Polski, Województwo łódzkie*, nr 6, Wydawnictwo Kawa Hag, Warszawa 1930–1932) (ryc. 5). Marian Gumowski zbadał *Album herbów miast Królestwa Polskiego* przed jego zniszczeniem w 1944 r. i sporządził notatki. Rysunek herbu Zduńskiej Woli z połowy XIX w., wykonany przez Gumowskiego, przechowywany jest w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie, Dział rękopisów, M. Gumowski, *Kartoteka pieczęci i herbów miast polskich w układzie alfabetycznym*, sygn. 1493. Gumowski dopiero w 1937 r. podjął systematyczne badania nad herbami miast województwa łódzkiego. Prac tych nie zakończył. Na przeszkodzie stanęły zarówno kontrowersje naukowe (trudności z ustaleniem zasięgu terytorialnego województwa łódzkiego na przełomie 1938 i 1939 r.), jak i wydarzenia polityczne (wybuch II wojny światowej).

³⁴ M. Gumowski, *Herby miast polskich*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 1960, s. 353.

prawach projektu, który nie uzyskał „najwyższego”, tj. carskiego zatwierdzenia. W ostatnich latach XIX w. znak utworzony z trzech pszczoł został *de facto* odrzucony (lub zapomniany) przez władze miasta i przez urzędników Rządu Gubernialnego Kaliskiego³⁵. W połowie 1904 r. zaprojektowany został inny herb Zduńskiej Woli³⁶. Tworzyły go symbole przemysłowej „potęgi” Zduńskiej Woli (m.in. obraz fabryki), a nie złote pszczołki z połowy XIX w.³⁷ Te okoliczności pozwalają stwierdzić, iż forsowanie wzoru herbu Zduńskiej Woli z połowy XIX w. (jako najbardziej poprawnego symbolu miasta) nie było uzasadnione metodologicznie. Pszczoły pojawiły się na krótko, nie zostały uznane za pełnoprawny herb miasta i wreszcie zastąpiono je innym symbolem.

Od publikacji z lat 30., a następnie od wydania drukiem przez Gumowskiego *Herbów miast polskich* w 1960 r., projekt herbu Zduńskiej Woli, przygotowany przez władze miasta i heraldyków Heroldii Polskiej w połowie XIX w., uznawany jest za podstawowe źródło do zbudowania właściwego znaku Zduńskiej Woli. Ustalenia Gumowskiego bezkrytycznie przyjęli autorzy publikacji o zasięgu ogólnopolskim i o tematyce daleko wykraczającej poza ramy heraldyki miejskiej. O trzech pszczołach Zduńskiej Woli informowały encyklopedie (np. *Encyklopedia powszechna PWN*, t. 12, s. 681) i poważne wydawnictwa słownikowe (np. *Miasta polskie w Tysiącleciu*, t. 2). Trudno powiedzieć, czy Gumowski, a także historycy tworzący wkładki heraldyczne do wydawnictwa *Miasta polskie w Tysiącleciu* mieli świadomość, iż od 1915 r. władze Zduńskiej Woli posługiwały się herbem zbudowanym samodzielnie i prezentującym ważne treści symboliczne³⁸.

Herb w postaci trzech pszczoł nie został dobrze przyjęty przez miłośników Zduńskiej Woli i – jak to ujęto w piśmie w sprawie herbu z 1976 r. – *starszych mieszkańców miasta*. Liderzy Towarzystwa Przyjaciół Zduńskiej Woli podjęli próbę unormowania kwestii herbu miejskiego. Uznali, iż najbardziej trafnym

³⁵ W raporcie z 1894 r. nie ma żadnej informacji na temat herbu miejskiego Zduńskiej Woli. Jest natomiast analiza dokumentu lokacyjnego z 1825 r. przeprowadzona pod kątem jego przydatności dla postępowania heraldycznego. Urzędnik po przeczytaniu dokumentu lokacyjnego stwierdził: *przywilej nie określił żadnego herbu dla Zduńskiej Woli*. Zob. Archiwum Państwowe w Łodzi, Rząd Gubernialny Kaliski, sygn. 1024, k. 21.

³⁶ Archiwum Państwowe w Łodzi, Rząd Gubernialny Kaliski, sygn. 1024, k. 56 (gdzie jest informacja o stworzeniu herbu i przesłaniu go do Warszawy); *Heroldia Królestwa Polskiego. Katalog wystawy dokumentów ze zbiorów Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu*, red. S. Górzyński, Archiwum Państwowe m. st. Warszawy, Warszawa 2001, s. 72; M. Adamczewski, J. Śmiałowski, *Cztery herby...*, s. 182.

³⁷ F. M. Sobieszczański, *Zduńska Wola...*, s. 429.

³⁸ Stwierdzenie na temat źródeł do badań herbu Zduńskiej Woli (*miasto [...] nie pozostawiło pieczęci herbowych*), znane z publikacji Gumowskiego (*Herby miast...*, s. 353), może oznaczać, iż konkluzja w sprawie trzech pszczołek Zduńskiej Woli podjęta została na podstawie niepełnej bazy źródłowej. Warto pamiętać, że w latach 30. XX w. Gumowski zaakceptował herb Konstantynowa, utworzony z dwóch herbów szlacheckich. Zob. M. Gumowski, *Herbarz Polski*, Województwo łódzkie, nr 19.

rozwiązaniem problemu symboliki miejskiej Zduńskiej Woli będzie przywrócenie miastu herbu, wykorzystywanego w okresie dwudziestolecia międzywojennego.

Prace, których efektem była decyzja o ustanowieniu herbu zduńskowolskiego w kwietniu 1976 r., rozpoczęte zostały w 1975 r., czyli w 150. rocznicę nadania praw miejskich Zduńskiej Woli (1825 r.). Warto przypomnieć, iż powstanie herbu w 1915 r. (pomijając okoliczności wynikające z biegu wojny) także związane było z uroczystościami rocznicowymi obchodzonymi skromnie w pierwszym roku wojny (90. rocznica nadania praw miejskich).

W 1975 r. odbyła się sesja naukowa, podczas której podkreślone zostały zasługi Stefana Złotnickiego dla Zduńskiej Woli³⁹. Sformułowano także program działań, mających doprowadzić do spopularyzowania postaci Złotnickiego. W tych działaniach mieściły się również prace zmierzające do przywrócenia miastu herbu wykorzystywanego od 1915 r. i akcentującego udział Stefana Złotnickiego i Honoraty z Okołowiczów w lokacji miasta. Promocja Prawdzica Złotnickich i Ostoi Okołowiczów doprowadzić miała do definitywnego wyeliminowania trzech pszczół z przestrzeni miejskiej.

W dniu 21 kwietnia 1976 r. do Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Zduńskiej Woli złożone zostały dwa pisma. Pierwsze przygotował Stefan Chmiel, prezes Towarzystwa Przyjaciół Zduńskiej Woli. Zawarł w nim propozycję nadania parkowi miejskiemu imienia Stefana Złotnickiego⁴⁰. Drugie pismo do Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Zduńskiej Woli przygotował Feliks Rajczak, przewodniczący Sekcji Historyczno-Wydawniczej Towarzystwa Przyjaciół Zduńskiej Woli⁴¹.

Rajczak przesłał do władz miejskich *de facto* wykład na temat herbu Zduńskiej Woli i okoliczności jego utworzenia. Autor zreferował ustalenia Gumowskiego na temat herbu Zduńskiej Woli. Wyjaśnił okoliczności, w których do herbarza miejskiego z 1960 r.⁴² wprowadzony został herb Zduńskiej Woli o godle w formie trzech pszczół. Rajczak przypominał, że trzy pszczoły zostały też umieszczone w artykule na temat Zduńskiej Woli, opublikowanym w *Wielkiej encyklopedii powszechnej*, i na wkładkach heraldycznych do wydawnictwa *Miasta polskie w Tysiącleciu*. Do spopularyzowania trzech pszczół przyczynić się miał także znaczek „na szpilce” z herbem Zduńskiej Woli, *rozpowszechniany przez kioski*.

³⁹ J. Śmiałowski, *Zduńska Wola...*, s. 15–17.

⁴⁰ Pismo Stefana Chmiela, prezesa Towarzystwa Przyjaciół Zduńskiej Woli, z 21 kwietnia 1976 r. do Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Zduńskiej Woli.

⁴¹ Pismo Feliksa Rajczaka, przewodniczącego Sekcji Historyczno-Wydawniczej Towarzystwa Przyjaciół Zduńskiej Woli, z 21 kwietnia 1976 r. do Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Zduńskiej Woli.

⁴² M. Gumowski, *Herby miast...*, s. 353. Feliks Rajczak nie wiedział, że przed 1939 r. Marian Gumowski również proponował, aby herbem Zduńskiej Woli były trzy pszczoły na błękitnym polu. M. Gumowski, *Herbarz Polski...*

W dalszej części wystąpienia Rajczak przedstawił argumenty, które przemawiały za zatwierdzeniem herbu Zduńskiej Woli w jego przedwojennej formie. Twierdził, że *społeczeństwo [...] tego herbu – trzech pszczołek – nie zaakceptowało*. Przypomniał o międzywojennych pieczęciach Zduńskiej Woli oraz o herbie, który opublikowany został w 1925 r. w publikacji *Stulecie miasta Zduńskiej Woli*.

Pismo Rajczaka do ówczesnych władz Zduńskiej Woli z 21 kwietnia 1976 r. zakończone zostało apelem o przyjęcie uchwały *normującej wizerunek herbu*. Herb miasta w formie Prawdzica i Ostoi – jak napisano w analizowanym piśmie⁴³ – *spełniał będzie piękną ideę przymierza pomiędzy przeszłością, teraźniejszością i przyszłością miasta*.

Argumenty wyłożone przez Rajczaka w kwietniu 1976 r. zostały przyjęte. Radni Zduńskiej Woli 23 kwietnia 1976 r. podjęli uchwałę, w której określili wzór herbu miejskiego w formie postulowanej przez Towarzystwo Przyjaciół Zduńskiej Woli. W 1977 r. przywrócony herb wykorzystano do uświetnienia obchodów dni Zduńskiej Woli⁴⁴.

„Świat zewnętrzny” nie przyjął decyzji Rady Miejskiej ze zrozumieniem. Listowną dyskusję na temat herbu miasta z władzami Zduńskiej Woli prowadził w latach 1983–1986 Andrzej Plewako⁴⁵. Wskazał on na błędy popełnione podczas projektowania herbu Zduńskiej Woli⁴⁶ i zaproponował zmianę znaku według wzoru załączonego do listu⁴⁷. W 1994 r. ukazał się *Herbarz miast polskich* przygotowany przez Andrzeja Plewako i Józefa Wanaga z herbem Zduńskiej Woli⁴⁸, zaprojektowanym na potrzeby wydawnictwa. Autorzy *Herbarza...* byli przekonani, że do wyrażenia treści posesorskich i założycielskich wystarczy wykorzystać tylko Prawdzica Stefana Złotnickiego.

Na list Andrzeja Plewako odpowiedział 28 maja 1986 r.⁴⁹ Marian Śnieg, wiceprezydent miasta. Stwierdził, iż władze dostrzegają problem poprawności heraldycznej herbu⁵⁰. Autor odpowiedzi ustosunkował się do propozycji zbudowania nowego herbu Zduńskiej Woli w formie Prawdzica i Ostoi umieszczonych na tar-

⁴³ Pismo Feliksa Rajczaka..., z 21 kwietnia 21 kwietnia 1976 r.

⁴⁴ F. Rajczak, *Herb Zduńskiej Woli...*, s. 15.

⁴⁵ Pismo Andrzeja Plewako z 10 listopada 1983 r. do Towarzystwa Przyjaciół Zduńskiej Woli (kopia: Naczelnik Miasta).

⁴⁶ *Uprzejmie informuję, że [...] rozwiązanie jest błędne w heraldyce miejskiej, która z natury nie pokrywa się z rodową*. Pismo Andrzeja Plewako z 10 listopada 1983 r...

⁴⁷ *Proponuję przyjęcie kompromisowego rozwiązania, wzorem np. miasta Nałęczowa, gdzie dwa herby rodowe (Pilawa i Nałęcz) umieszczono na jednej, dwudzielnej tarczy herbu miasta, bez zbędnych upiększeń i dodatków*. Tamże.

⁴⁸ A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast polskich*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 1994, s. 264.

⁴⁹ Dopiero po dwóch latach Andrzej Plewako otrzymał odpowiedź na swój list z 10 listopada 1983 r.

⁵⁰ *Nie ulega wątpliwości, iż herb ten w obecnej postaci jest zbyt skomplikowany i nie odpowiada zasadom stosowanym w heraldyce miejskiej*. Pismo Mariana Śniega, Wiceprezydenta Miasta, z 28 maja 1986 r. do Andrzeja Plewako.

czy dwudzielnej w słup (na wzór Nałęczowa). Wiceprezydent miasta zauważył, że historyczny herb Zduńskiej Woli (poświadczony pieczęciami miasta przynajmniej od 1926 r.⁵¹) tworzyły zawsze dwa herby. Śnieg nie wykluczył przyjęcia w przyszłości rozwiązania, w którym dwa godła (Prawdzie i Ostoja) zostaną położone na wspólnej tarczy. Decyzję o ewentualnej korekcie formy herbu wiceprezydent uzależnił od stanowiska Towarzystwa Przyjaciół Zduńskiej Woli. Rozmowy w tej sprawie miały być prowadzone 25 czerwca 1986 r. na posiedzeniu Miejskiej Rady Narodowej. Dalszy bieg zdarzeń – kolejne potwierdzenie herbu miasta w formie określonej u progu II Niepodległości – świadczą, iż w czerwcu 1986 r. podjęto decyzję o utrzymaniu herbu miasta w niezminionej postaci.

Herb Zduńskiej Woli w 1992 r. zainteresował pracowników Mennicy Państwowej, w której powstać miały pieczęcie z herbem miasta⁵². Z doniesień prasowych wynika, iż Mennica, powołując się na publikację Mariana Gumowskiego, przesłała pismo podważające poprawność heraldyczną herbu miasta. Pracownik Mennicy Państwowej dowodził, iż właściwym herbem Zduńskiej Woli są trzy pszczoły, a wzór przesłany do wyrzeźbienia na pieczęci zduńskowolskiej przedstawia znak małżonków, niestosowany w symbolice samorządowej. W tej sytuacji pracownik Mennicy zasugerował władzom Zduńskiej Woli, aby te zwróciły się do Polskiego Towarzystwa Heraldycznego z prośbą o zbadanie poprawności herbu.

Niezależnie od kontrowersji, które budzi forma herbu Zduńskiej Woli, przyznać należy, że wprowadzenie do symboliki miejskiej znaków zasłużonych posesorów jest rozwiązaniem właściwym zarówno w wymiarze rozważań uogólniających, jak również jednostkowych. Prawdzie i Ostoja informują o początkach miasta oraz o udziale małżonków Złotnickich w wydarzeniach, które całkowicie odmieniły historię Zduńskiej Woli. Na ocenę znaku Zduńskiej Woli wpływ może mieć determinacja władz miejskich i miłośników miasta, którzy w niesprzyjających warunkach w 1976 r. podjęli walkę o przywrócenie herbu w formie z 1915 r. Pomimo tych pozytywnych ocen częściowych obawiam się, że eksperci Komisji Heraldycznej, zmuszeni do analizowania herbu Zduńskiej Woli, krytycznie oceniliby jego budowę.

ZAKOŃCZENIE

Herb miejski swoją treścią upamiętnia posesorów miasta – małżonków Złotnickich, Stefana i Honoratę – i nadanie praw miejskich Zduńskiej Woli w 1825 r. Odwołuje się do ważnego wydarzenia z przeszłości miejsca i tym samym wypełnia

⁵¹ *Niezaprzeczalnym jest fakt, iż herbem tym posługiwał się magistrat i burmistrz miasta Zduńskiej Woli już w 1926 r. Znajdujące się w tutejszym urzędzie miejskim protokoły z posiedzeń Rady Miejskiej oraz posiedzeń Magistratu opieczętowane są pieczęcią lakową oraz gumową z wszystkimi elementami obecnego herbu.* Pismo Mariana Śniega..., z 28 maja 1986 r.

⁵² Bog., „Falszywy” herb Zduńskiej Woli, „Dziennik Łódzki” 1992, nr 8, s. 2.

ustawowy zapis współczesnego „prawa heraldycznego”, mówiący o powiązaniu znaku samorządowego z miejscową tradycją historyczną.

W przypadku herbu Zduńskiej Woli słuszne odwołanie do posesorów zrealizowane zostało w sposób odbiegający od typowych rozwiązań, akceptowanych w polskiej heraldyce miejskiej. Powstał on bowiem przed ustanowieniem polskiego „prawa heraldycznego” i z tego powodu (mimo swojej kontrowersyjnej formy) nie podlega zewnętrznym procedurom weryfikacji.

Herb Zduńskiej Woli w postaci dwóch szlacheckich herbów swą metryką sięga 1915 r. Wcześniej – w 1847 i 1905 r. – dla władz miejskich przygotowano dwa projekty herbów. W połowie XIX w. stworzono godło zbudowane z trzech pszczoł, a na początku XX w. nowe godło tworzyły obrazy fabryki, krosna i kobiety pracującej przy nim. Projekt herbu Zduńskiej Woli z 1847 r. w okresie II Rzeczypospolitej i w latach 60. XX w. został spopularyzowany przez Mariana Gumowskiego. Do 1976 r. rywalizował on o miano herbu miasta ze znakiem opracowanym w 1915 r. Uchwała Miejskiej Rady Narodowej w Zduńskiej Woli z kwietnia 1976 r. przerwała spór wokół herbu miasta, choć jego „odpryski” pojawiają się do czasów nam współczesnych.

Bibliografia

Źródła

- Archiwum Państwowe w Łodzi, Rząd Gubernialny Kaliski, sygn. 1024.
- Archiwum Państwowe w Łodzi, Urząd Wojewódzki w Łodzi, Wydział Samorządowy, sygn. 2694.
- Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Sieradzu, Akta miasta Zduńska Wola, sygn. 81.
- Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Sieradzu, Akta miasta Zduńska Wola, Księga protokołów z posiedzeń Rady Miejskiej z lat 1931–1939, sygn. 87.
- Muzeum Narodowe w Krakowie, Dział rękopisów, M. Gumowski, *Kartoteka pieczęci i herbów miast polskich w układzie alfabetycznym*, sygn. 1493.
- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 listopada 2005 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych*, „Dziennik Ustaw” 2005, nr 235, poz. 2000.
- Pismo Stefana Chmiela, prezesa Towarzystwa Przyjaciół Zduńskiej Woli, z dnia 21 kwietnia 1976 r. do Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Zduńskiej Woli.
- Pismo Feliksa Rajczaka, przewodniczącego Sekcji Historyczno-Wydawniczej Towarzystwa Przyjaciół Zduńskiej Woli, z dnia 21 kwietnia 1976 r. do Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Zduńskiej Woli.
- Pismo Andrzeja Plewako z dnia 10 listopada 1983 r. do Towarzystwa Przyjaciół Zduńskiej Woli.
- Pismo Mariana Śniega, Wiceprezydenta Miasta, z dnia 28 maja 1986 r. do Andrzeja Plewako.

- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 20 stycznia 2000 r. w sprawie powołania Komisji Heraldycznej*, „Dziennik Ustaw” 2000, nr 6, poz. 83.
- Uchwała nr XII/48/76 Miejskiej Rady Narodowej w Zduńskiej Woli z dnia 23 kwietnia 1976 r. w sprawie herbu miasta Zduńskiej Woli oraz nadania parkowi miejskiemu imienia Stefana Złotnickiego.*
- Uchwała nr II/12/90 Rady Miejskiej w Zduńskiej Woli z dnia 20 czerwca 1990 r. w sprawie herbu i pieczęci urzędowej miasta Zduńskiej Woli.*
- Uchwała nr XVIII/255/93 Rady Miejskiej w Zduńskiej Woli z dnia 6 kwietnia 1993 roku w sprawie zmiany Statutu Zduńskiej Woli.*
- Uchwała nr XI/108/99 z dnia 27 maja 1999 r. Rady Miejskiej w Zduńskiej Woli w sprawie Statutu Miasta Zduńskiej Woli*, „Dziennik Urzędowy Województwa Łódzkiego” 1999, nr 84, poz. 986.
- Ustawa z dnia 21 grudnia 1978 r. o odznakach i mundurach*, „Dziennik Ustaw” 1978, nr 31, poz. 130 (późniejsze zmiany: „Dziennik Ustaw” 1998, n 162, poz. 1126; 2000, nr 12, poz. 136, nr 120, poz. 1268; 2001, nr 123, poz. 1353; 2009, nr 92, poz. 753).
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym*, „Dziennik Ustaw” 1990, nr 16, poz. 95 (z późniejszymi zmianami).

Opracowania

- Adamczewski M., *Herby Konstancyna Łódzkiego*, [w:] *Konstancynów Łódzki. Dzieje miasta*, red. M. Nartonowicz-Kot, Urząd Miejski w Konstancynowie Łódzkim, Oddział Łódzki Polskiego Towarzystwa Historycznego, Łódź 2006.
- Adamczewski M., *Miejsce „Albumu herbów miast Królestwa Polskiego” z 1847 r. w polskiej heraldyce miejskiej*, [w:] *Herby miast polskich w okresie zaborów (1772–1918). Materiały sesji naukowej Włocławek 5–6 grudnia 1996 r.*, red. S. K. Kuczyński, „Lega” Oficyna Wydawnicza Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, Włocławek 1999.
- Adamczewski M., *Pieczęcie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej*, cz. 3: *Pieczęcie władz miejskich do 1950 roku*, nakł. aut., Zgierz 2010.
- Adamczewski M., Śmiałowski J., *Cztery herby Zduńskiej Woli*, [w:] *Heraldyka samorządowa II Rzeczypospolitej (1918–1939). Materiały sesji naukowej Włocławek 24–25 października 2001 r.*, red. S. K. Kuczyński, „Lega” Oficyna Wydawnicza Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, Włocławek 2002.
- Drelicharz W., Piech Z., *Podstawy prawne symboliki samorządowej III Rzeczypospolitej*, [w:] *Współczesna heraldyka samorządowa i jej problemy*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, UJ, Kraków 2000.
- Gumowski M., *Herbarz Polski*, Wydawnictwo Kawa Hag, Warszawa 1930–1932.
- Gumowski M., *Herby miast polskich*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 1960.
- Heroldia Królestwa Polskiego. Katalog wystawy dokumentów ze zbiorów Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu*, red. S. Górczyński, Archiwum Państwowe m. st. Warszawy, Warszawa 2001.
- Plewako A., Wanag J., *Herbarz miast polskich*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 1994.
- Pudłowski L., *Heraldyka miejska II Rzeczypospolitej*, [w:] *Polskie tradycje samorządowe a heraldyka. Materiały sesji naukowej zorganizowanej w dniach 4 i 5 czerwca 1991 r. w Lublinie*, red. P. Dymmel, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1992.

- Rajczak F., *Herb Zduńskiej Woli*, [w:] *Dni Zduńskiej Woli 77*, red. F. Rajczak, Urząd Miasta, Zduńska Wola 1977.
- Seweryn R., *Herb gminy w orzecznictwie*, „Wspólnota” 2013, nr 1.
- Sobieszczański F. M., *Zduńska Wola*, [w:] *Encyklopedia powszechna*, t. 28, Wyd. S. Orgelbrand, Warszawa 1868.
- Śmiałowski J., *Zduńska Wola. Monografia miasta do 1914 roku*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1974.
- Śmiałowski J., „Herby i pieczęcie robotniczego miasta”, maszynopis, Łódź br.

COAT OF ARMS OF THE CITY OF ZDUŃSKA WOLA

Summary

The heraldic coat of arms of Zduńska Wola commemorates the possessors of the town (Stefan and Honorata Złotniccy) and the granting of city rights in 1825. The present sign of the city of Zduńska Wola was designed in 1915. Earlier, in 1847 and 1904, two proposals for coats of arms were prepared, which, however, were not accepted as city emblems. In 19th century, adoption of a coat of arms depicting three bees was considered, and in early 20th century a city sign was created featuring a factory, a loom and a woman working on it. The 1847 version was popularized in the period of II Republic and then in the 1960s by Marian Gumowski. Up to 1976 it competed for the status of the city sign with the emblem designed in 1915. Resolution of the City Council of Zduńska Wola of 1976 put a stop to this dispute, although it comes up from time to time to this day.

Key words: city coat of arms, Zduńska Wola, city rights.